surten a cada cara tres línies en relleu, paral·leles, de 25 centímetres de llarg. Mides: llargada, 11'5 centímetres; amplada màxima (tall), 5'5 centímetres; tub, 4'5×3 centímetres (fig. 232).

Destral tubular de la Plana de Vich (sense lloc exacte). (Col·lecció Sala. Vich). — Sense anelles, sols amb un collar amb relleus prop de la vora. Mides: llargada, 10 centímetres; amplada màxima, 6'8 centímetres; tub, 4'3×3'5 centímetres (a l'interior, 3'3×2'7) (fig. 231).

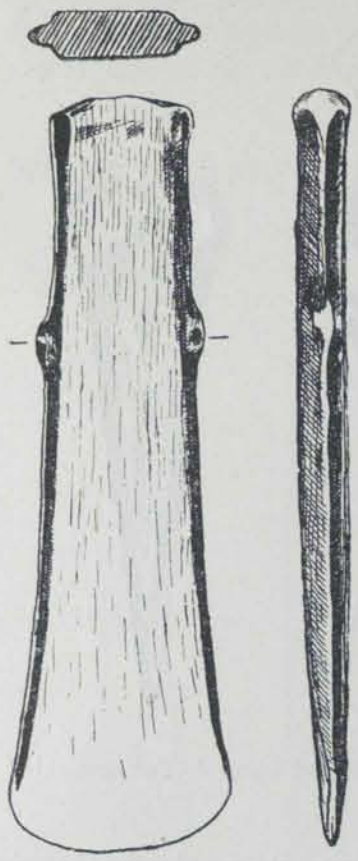

Fig. 236. — Destral de bronze del Camp de Tarragona

Destral tubular de la Plana de Vich (sense lloc exacte). (Museu de Vich). — Sense anelles. A cada costat, un xic més avall de la vora del tub, té dos semicercles concèntrics en relleu a cada cara. En una de les cares, a l'interior dels semicercles, hi ha un forat. Era, aquest forat, per a fer passar-hi un clau amb l'objecte de subjectar millor el mànec dintre del tub? Mides: llargada, 7'2 centímetres; amplada màxima (tall), 3'6 centímetres; tub, 2'7×2'3 centímetres (a l'interior, 2'5×2) (fig. 233).

Destral tubular de Brull. (Trobada prop del Mas Castanyera del Brull (Montseny). (Museu de Vich). — Sense anelles, ofereix la particularitat de tenir en una sola de les cares un triangle en relleu. A l'interior del tub hi ha dues crestes a cada costat que degueren servir per a clavarse en el mànec, al qual quedaria així més fermada la destral. Mides: llargada, 6'5 centímetres; amplada màxima, 3 centímetres; diàmetres màxims del tub, 4×2'8 centímetres; diàmetres interiors, 3'1×2 (fig. 234).

Destral tubular d'Oix. (Col·lecció Coch. Camprodon). — Sense anelles ni cap particularitat notable. Es trencada per una de les cares, faltant-hi la part superior del tub. Mides: llargada, 6'5 centímetres; amplada màxima, 3'6 centímetres; tub, 3 × 1'5 centímetres (fig. 235).

Destral plana amb apèndix laterals del camp de Tarragona. (Col·lecció Cazurro). — Es feta amb doble motllo, retocada després a cops de martell. Mides: llargada, 16'3 centímetres; amplada màxima, 4'6 centímetres; gruix màxim, 1 centímetre. Es el primer exemplar d'aquest tipus que s'ha trobat a Catalunya (fig. 237).

De totes les destrals esmentades n'hi ha reproducció al Museu de Barcelona. Llur coneixement i la facilitat per a reproduir-les els devem als següents senyors: per a les del Museu de Vich al seu Director D. Josep Gudiol, prevere; per a les d'Oix a D. A. Paluzie; per a la de la col·lecció Sala, procedent de la Plana de Vich, als Srs. Sala i Gudiol; i per a les de la col·lecció Cazurro a llur posseïdor D. Manuel Cazurro. Totes elles semblen ésser troballes soltes. La procedència és segura, llevat en ço que fa referència a les del camp de Tarragona, que foren adquirides d'un antiquari. Les altres foren adquirides directament dels que les trobaren. — P. Bosch Gimpera.

Coves artificials de Santa Eugènia (Mallorca) i sos voltants

A uns 14 quilòmetres de la costa SE. de l'illa de Mallorca, i en mig d'una gran planura, s'aixequen els puigs de Son Seguí i de Santa Eugènia, la silueta dels quals, de tons suaus moradencs, es descobreixen des de la badia de Palma. En aquesta comarca abunden les coves artificials de les quals en fem una breu descripció, per haver restat fins are inèdites.

Santa Eugènia. Coves de la vessant S. del Puig. — En aquest terme es troba un aplec de sis coves en el vessant S. del puig on és el poble, en el punt mitjà d'un espadat entre el cim i la planura. Les sis coves es troben en una cavitat natural de 21 metres d'amplària per 8 de fondària. Totes són d'una sola cambra de forma irregular. Les boques són altes i amples, i en entrar-hi es nota que en buidar-les no es va seguir una perpendicular a l'entrada, sinó fent un angle o colze, com si es proposessin posar l'interior a cobert de les inclemències del temps. La cova més gran té 7 metres de fondària per 3'60 d'ample. N'hi ha quatre al mateix nivell; les altres dues a més altura, on es puja fàcilment. La situada més a l'E. té un forat de 1'25 metres d'alt per 1 d'ample, a manera de finestra que mira al camp.

COVES D'EN PALA. — Recorrent aquells encontorns vaig trobar una altra cova, que, essent la que més despertà la meva curiositat, fou visitada per mi una i altra vegada, proveït dels arreus necessaris per a pendre les clarícies següents:

L'esmentada cova no té nom. Pertany a l'amo En Pala (figs. 237 a 240). Cavada a un centenar de metres cap a l'E. i una mica més amunt que la dels Coloms, consta de dues boques o entrades, obertes en unes penyes de pla vertical. L'una té 2'70 metres d'alt per 1'90 d'ample; l'altra 1'9 per 5'30. Cada una condueix a uns departaments que podríem anomenar *porxos* i que es comuniquen, mitjançant un passadís, per darrera el massís que separa ambdues entrades. El porxo de l'esquerra té en front una porta baixa per la qual no es pot entrar sense ajupir-se; però, una vegada dins, la volta s'alça, i hom pot estar-hi dret, trobant-se en una cambra rectangular de 8'25 metres de llarg per 2'30 d'amplària i 2'10 d'alçada. En el mur de davant d'aquesta cambra, perfectament vertical, hi ha un buit com si fos un nínxol; i en el mur del costat de la dreta, quasi a l'angle, hi ha un altre nínxol enterament igual (tots dos molt ben treballats). Aquests nínxols fan 0'92 metres d'alt, 0'86 d'amplària i 1'15 de fondària, i són cavats a 0'30 metres del sòl. Sobre la porta d'entrada d'aquesta cambra, un poc a la dreta, hi ha una petita cavitat de treball grosser. El sòl de la cambra és cobert d'una capa prima de terra (caiguda, segurament, de la volta), mesclada amb excrements d'animal.

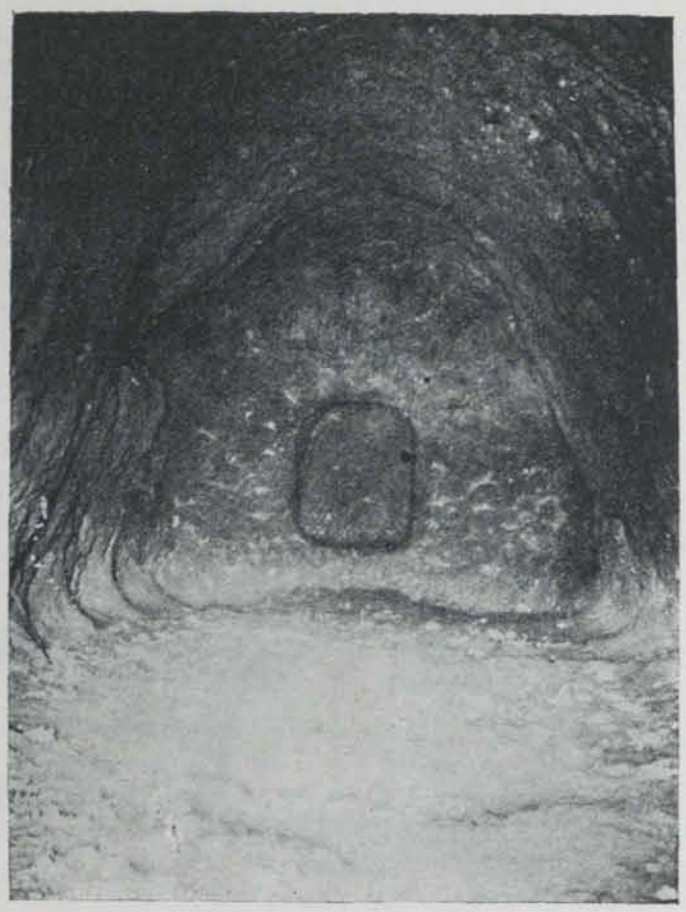

Fig. 237. — Santa Eugènia. Cova 1.ª d'En Pala. Interior

Seguint costa a través, baixant un poc cap al pla, dins la mateixa finca, hi ha una altra cova que el fullatge d'un garrofer cobreix en part (figures 241-242). S'hi entra per una rampa que comunica amb una cambra de forma rectangular, no molt perfecta, de 7'30 metres de llarg per 2'20 d'ample, amb una alçada de volta de 2'10. Al costat esquerre, quasi en el fons,

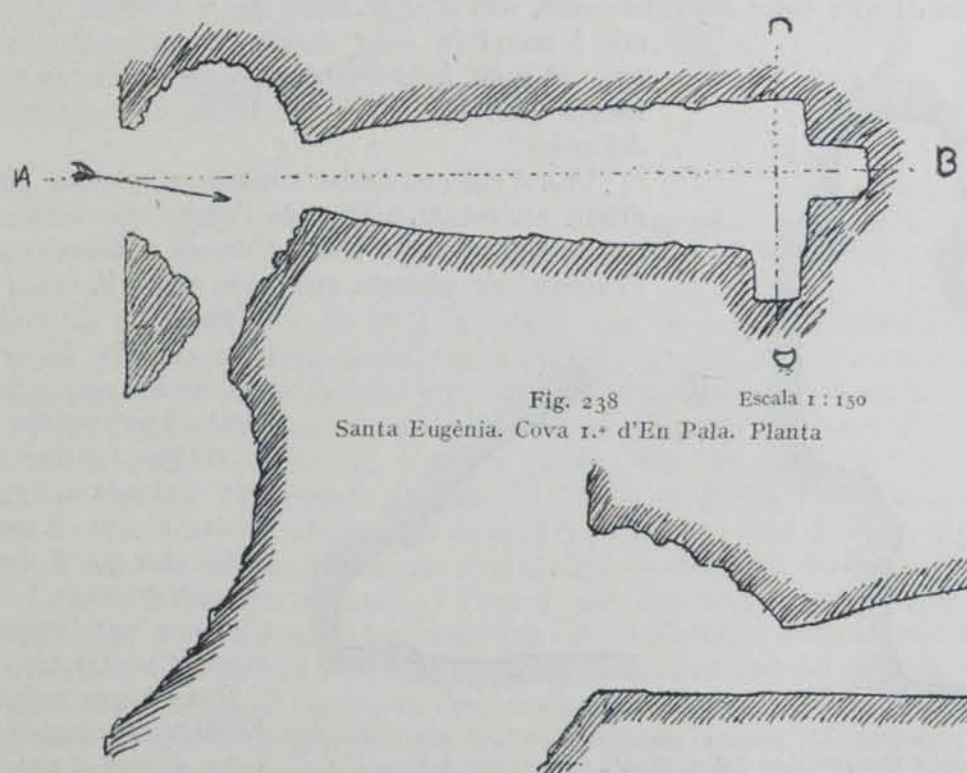

Fig. 238 Escala 1 : 150
Santa Eugènia. Cova 1.ª d'En Pala. Planta

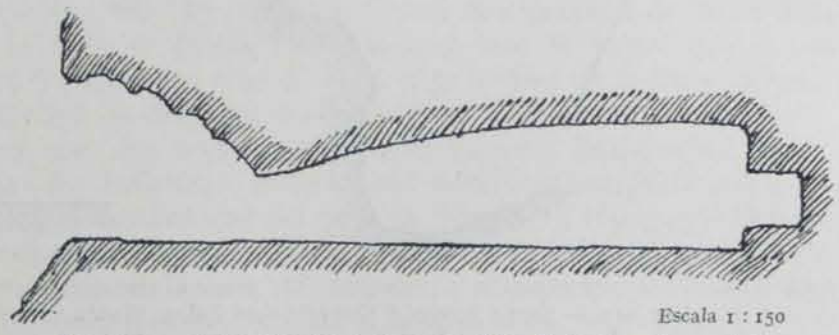

Escala 1 : 150
Fig. 239. — Santa Eugènia. Cova 1.ª d'En Pala. Secció per A-B

hi ha una cavitat de 2'15 metres d'amplària, 1'40 d'alt i 0'90 de fondària. He observat, a la part alta de la boca, a l'ex-terior, en l'angle que formen la rebranca i el llindar de la porta, un rebaix com si s'hi hagués d'ajustar una pedra per cobrir-la.

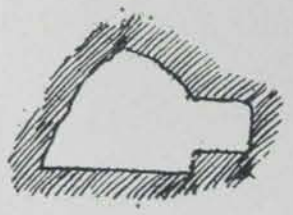

Escala 1 : 150
Fig. 240.—Santa Eugènia. Cova 1.ª d'En Pala. Secció per C-D

COVA DE CAN PALOU. — Una altra cova hi ha, seguint en direcció SE., a la part més baixa del puig, en una finca anomenada *Can Palou*, o sía a l'entrada del comellar del Rafal (fig. 243). A la seva boca s'hi ha construït un mur i posada una porta aprofitant l'interior, que és de forma irregular, com a establa per a guardar-hi bèsties. També té una cavitat, com la cova anterior, i un petit departament al fons com si fos una segona cambra. Amb tot i no observar-se en el seu interior la regularitat que hi ha a les dues coves abans descrites, crec que tota ella és completament artificial.

COVES DE LA VESSANT SE. DEL PUIG DE SANTA EUGÈNIA. — A la part més alta del vessant SE. del puig de Santa Eugènia es troba una llarga i seguida filera de coves, cavades per l'acció del temps, així com una gran quantitat de penyals despresos d'elles, formant

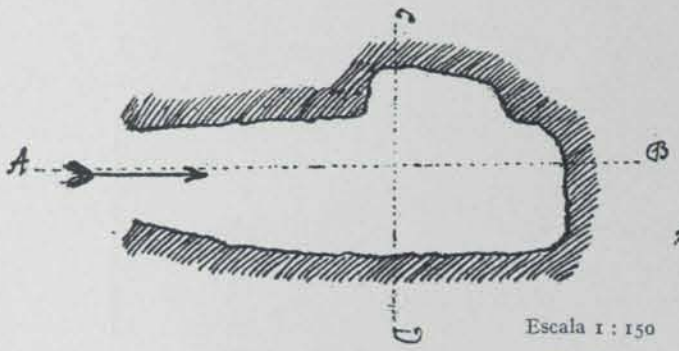

Escala 1 : 150
Fig. 241. – Santa Eugènia. Cova 2.ª d'En Pala. Planta

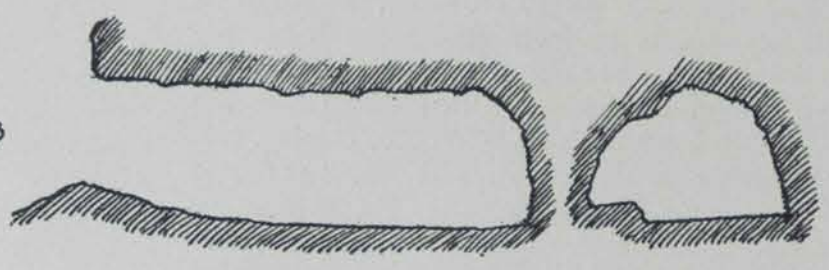

Escala 1 : 150
Fig. 242. — Santa Eugènia. Cova 2.ª d'En Pala
Secció per A-B Secció per C-D

un interminable cingle. L'esmentat vessant es comunica amb el cim del puig sols en alguns llocs coneguts per la gent del poble. Entre totes aquelles coves, sols n'hi ha dues que no siguin naturals i mereixin ésser descrites, particularment una de molt interessant que no té cap semblança amb les altres que hi ha dins el terme del poble.

Una d'elles es troba situada en ço que podríem anomenar vèrtex de l'angle que formen els vessants S. i SE., des d'on es domina tota l'extensió de planura compresa entre la costa i el puig. Es de molt poca cabuda: les seves mides són solament, 1'60 metres a la major fondària, 2'65 d'alçada a l'exterior, i 3'50 d'amplària. La mà d'obra és molt grossera, i no s'hi veu cap motiu digne d'anotar-se.

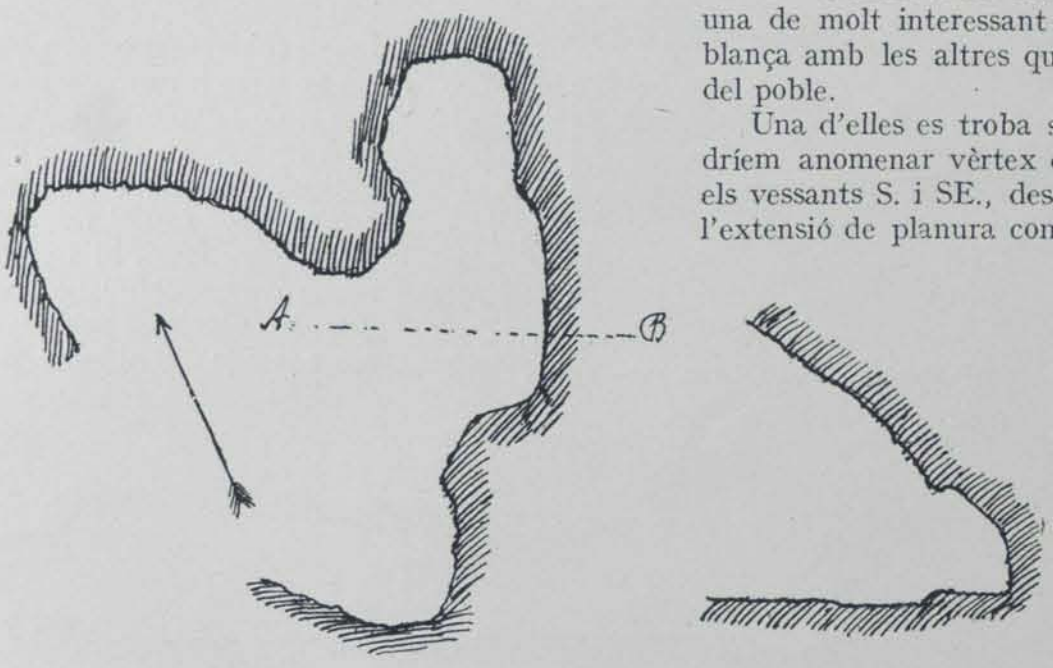

Escala 1 : 150
Fig. 243. — Santa Eugènia. Cova de Can Palou. Planta i secció per A-B

Quasi a una meitat del llarg del cingle (és a dir, de tot el puig), dintre una cavitat natural gran de boca però poc pregona, hi ha l'altra cova (fig. 244), que, si no fos per alguns detalls que conté i pel lloc on és, es podria creure si s'ha socavada per passatemps, o per servir de siti de descans si es trobés en un lloc que fos de trànsit.

A poca diferència, l'entrada té tot l'alt i l'ample de l'interior. La volta es podria considerar de mig punt, feta en una època que no es coneixien els instruments de precisió. La planta és de forma quadradenca. Pels costats i pel fons hi corren represes, bancs o pedrissos fets de la ma- teixa roca. Demés, en el fons, a l'es querra, hi ha un nínxol; i en aquest, també a l'esquerra, una pica o recipient.

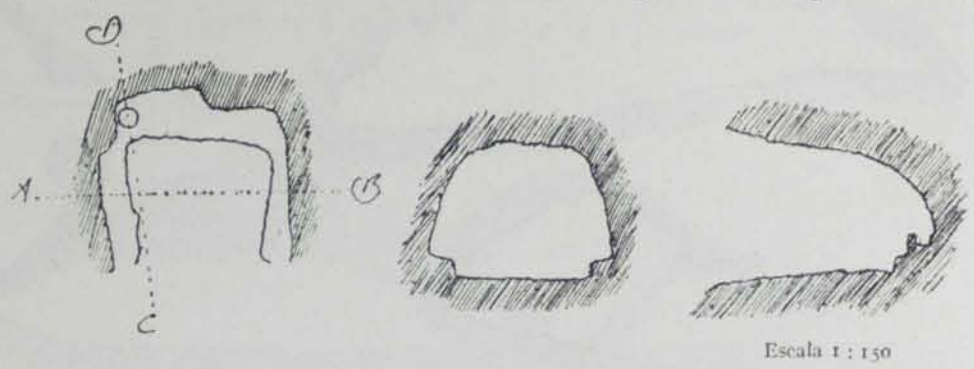

Escala 1 : 150

Fig. 244. — Santa Eugènia. Cova de les Ovelles. Planta i seccions

Les represes o bancs tenen, d'alçada, 0'30 metres, i un ample molt desigual, el terme mitjà del qual és de 0'50. El nínxol, que comença en el recó de l'esquerra, té 1'60 metres de llarg per 0'60 de fondària i 0'85 d'alt. La pica és de forma circular, i té, com a mides, 0'40 metres de diàmetre per 0'15 de profunditat. L'amplària de la boca, de banc a banc, és de 3 metres; la fondària de la cova, amb el nínxol, de 4'10; i l'alt de 2'10. Es anomenada *Cova de les Ovelles*.

Cova de la Mole de Son Vidal. — En el cim del puig, a la part N. hi ha un lloc conegut per *Mole de Son Vidal*. Es tracta d'una extensió de terreny pla dedicat a conreu, al qual es dóna el nom de *mole*. Entre ell i el cingle es troba un roquissar on, coberta per una mata llentisclera, hi ha una coveta artificial molt ben feta, d'entrada consemblant a un gran cau de conills (fig. 245). L'interior és una sola cambra, de forma ovalada, de 4 metres per 2 com a majors llargària i amplària, amb volta de 1'40. No conté cap cavitat o nínxol, ni petit ni gros. Dintre aquesta cova vaig trobar una mola de pedra de forma allargada, amb un relleu a la cara de sobre, d'extrem a extrem. L'esmentada pedra és l'única cosa que he trobat a les coves de Santa Eugènia.

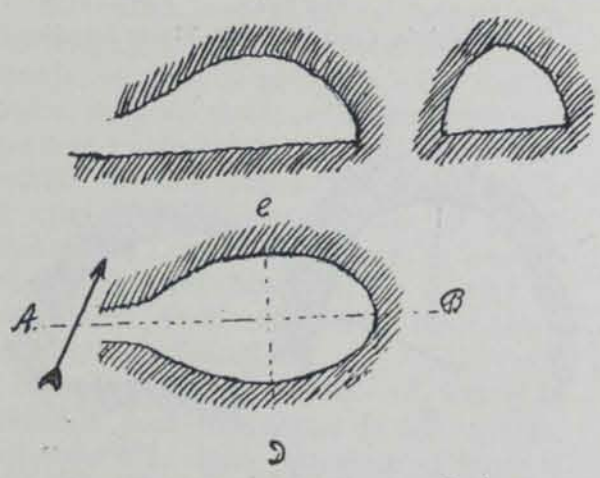

Escala 1 : 150

Fig. 245. — Santa Eugènia. Cova de la Mole de Son Vidal. Planta i seccions

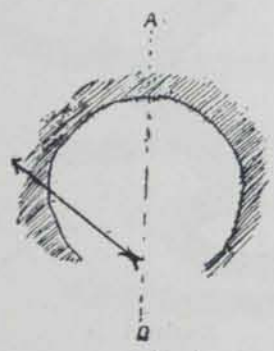

Escala 1 : 75

Fig. 246. — Santa Eugènia. Cova del Rafal. Planta

Cova del Rafal. — Baix del cingle que he esmentat existeix el comellar del Rafal. Aquest, entre altres coses interessants, conté un gran penyal, caigut segurament des del cim. Les dimensions són 5 metres d'alsària, 5'50 d'ample i 4 de gruix. Presenta una cara plana quasi vertical. La resta del penyal es conserva en tota sa tosquedat natural. En aquella cara, a la part baixa, o sia a nivell de terra, es veu una petita cova (fig. 246), de treball ben deixat i de línies d'un dibuix correcte. La planta d'aquesta cova és de forma circular, així com la volta, que té tan sols 1'45 metres de fondària, el mateix d'amplària i 0'95 d'alt. A 0'30 metres de la línia superior de la boca hi ha una ranura de 1'20 metres de llarg per 0'05 d'ample.

Cova d'En Pelleringo. — Conten que dos segles enrera hi va haver a Mallorca un lladre, famós per les seves malifetes, anomenat *En Pelleringo*. Amb aquest nom tinc coneguda una cova situada en el coster de Son Tano, o sia en el vessant sud del puig de Son Seguí (fig. 247). Des del pla, mirant a aquell coster, es veu, destacant-se entre els tons variats de verd de garriga, la nota grisa d'un morro de penyals que surten rompent la línia del vessant; i en aquests penyals es distingeix una taca rogenca amb un centre fosc, que és l'entrada a la cova d'en Pelleringo.

Aquesta és d'una sola cambra irregular i bastant gran. Hi ha llocs on un home pot estar dret. No s'hi veuen cavitats semblants a nínxols. Les mides són: boca, 1'20 metres d'amplària per 1'50 d'alt; interior, 6'60 metres de fondària per 9'90 a la major amplària (que és en el fons), i 2'40 d'alçada major.

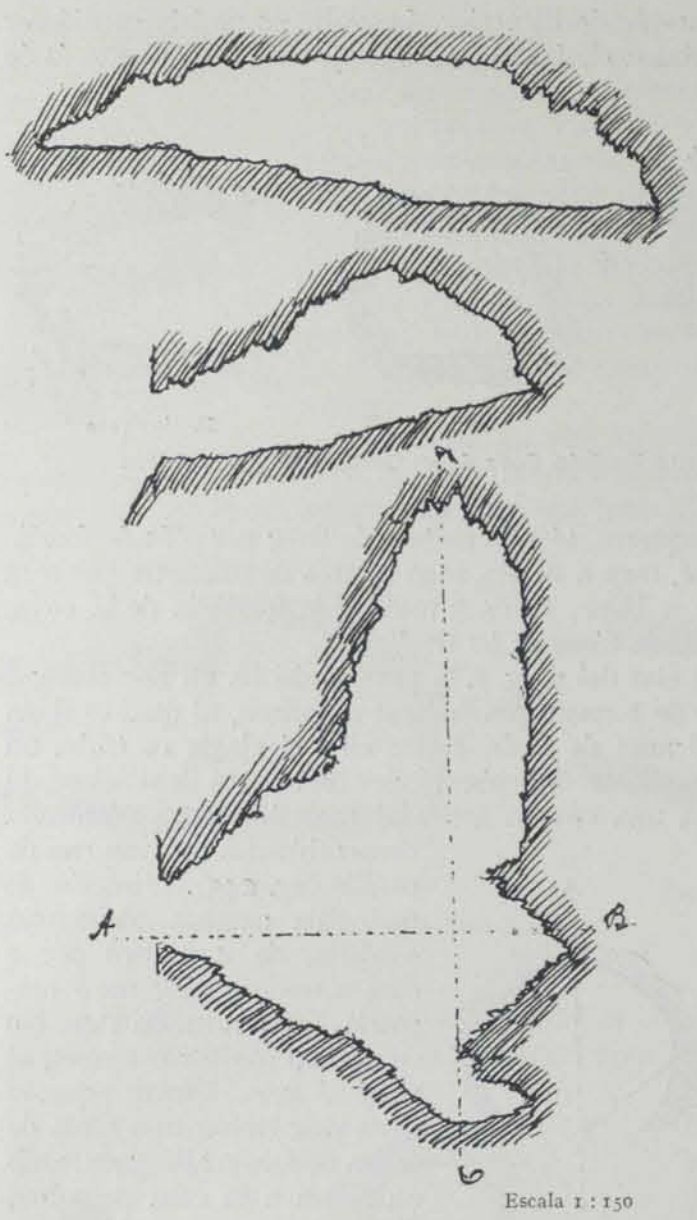

Fig. 247. — Santa Eugènia. Cova d'En Pelleringo. Planta i seccions

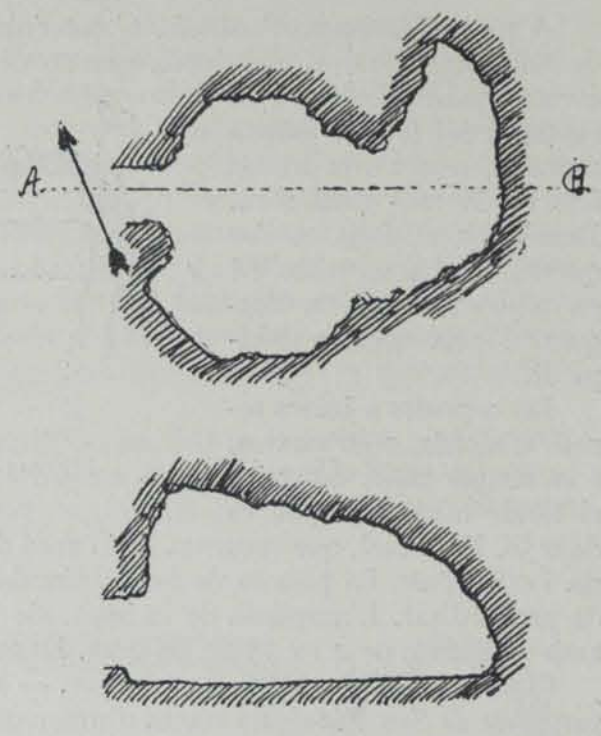

Fig. 248 Escala 1 : 150
Santa Eugènia. Cova del Puget. Planta i secció

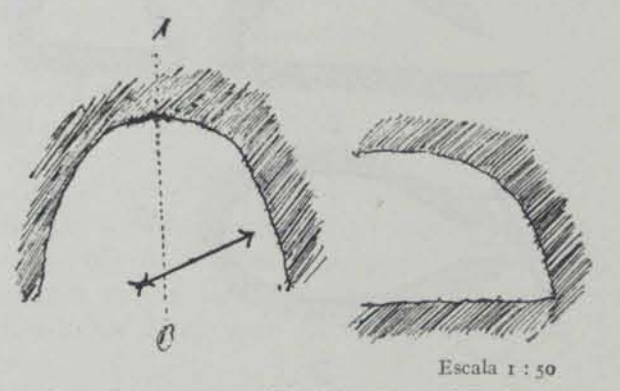

Fig. 249. — Santa Eugènia. Cova d'En Tro. Planta i secció

Cova del Puget. — Després del puig de Santa Eugènia, en direcció O., continua una carena, anomenada *el Puget*, sobre la qual hi ha una cova que en l'actualitat és aprofitada com a femer (fig. 248). Tota ella és cavada dintre roca que és ço que compon tot el Puget. L'entrada forma un passet de 2'40 metres de llarg per 0'70 d'amplària. A mà dreta entrant, a 1 metre del sòl, hi ha un nínxol de 1'90 d'amplària, 0'95 d'alt i 0'95 de fons. La planta de la cova és irregular, de 6 metres de fondària i 3'85 al major ample, amb una alçaria de volta de 3'20. El treball de tota la cova és molt grosser.

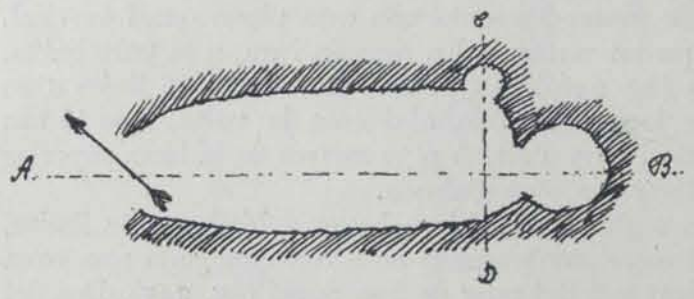

Fig. 250 Escala 1 : 150
Santa Eugènia. Cova del Vent. Planta

Cova d'En Tro. — Baixant del Puget pel camí que condueix al cementiri del poble, en ésser-ne a la meitat, a l'esquerra, es veu una coveta del mateix patró i mides, a poca diferència, que la del penyal del Rafal. Es anomenada *la cova d'en Tro* (fig. 249).

Cova del Vent. — En el pla, després d'haver passat el cementiri, hi ha una altra cova situada en un terreny de conreu, molt prim, que porta un petit desnivell i que dessota no té sinó rocs. En una tenassa també de rocs, es veu la cova que s'anomena *del Vent* (figs. 250-251). S'hi entra

per una rampa amb inclinació al revés de la del terreny, comunicant amb una cambra rectangular de 6'30 metres de llarg, 2'10 d'ample i 1'80 d'alçada de volta. La boca té 1'30 metres per 0'90. En el fons, un poc a la dreta, hi ha un nínxol de forma rodonenca de 1'50 metres de fondària, i

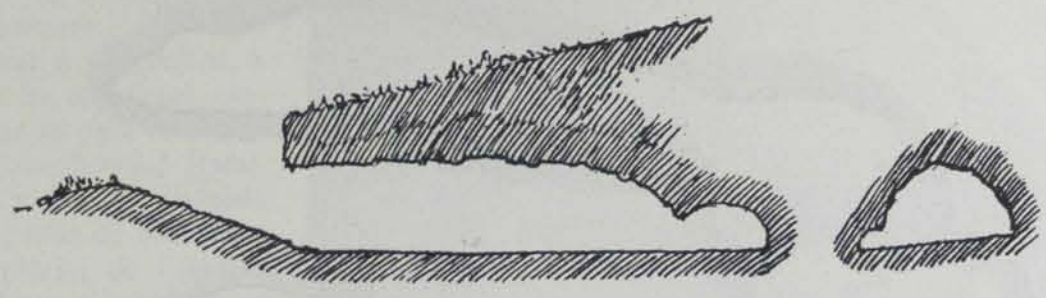

Fig. 251. — Santa Eugènia. Cova del Vent. Seccions Escala 1 : 150

en el mur de l'esquerra es veu un altre nínxol de dimensions molt més petites, car sols té 0'90 metres, de la mateixa forma que l'anterior.

He observat que en la cova d'en Pala, del puig de Santa Eugènia, que conté dos nínxols, el del costat és a la dreta, i el de la cova del Vent és a l'esquerra. L'orientació de les entrades és completament oposada: la primera mira al sud; l'altra al nord, més o menys.

Sanselles. — Seguint per la part alta del terreny, i deixant a l'esquerra la cova Monja, es veu, a poc més d'un tret de pedra, un gran casal, antiga possessió pertanyent temps enrera a l'extingida i noble família de Sant Joan, l'escut d'armes de la qual rumbeja encara sobre el portal d'entrada. Aquesta possessió és anomenada *Son Sant Joan*. En un garrigó no molt lluny de la casa hi ha dues coves en terme de Sanselles.

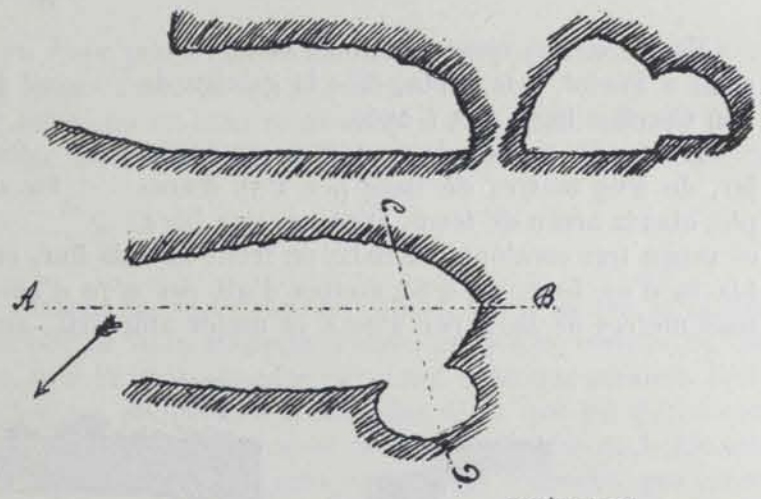

Escala 1 : 150

Fig. 252. — Sanselles. Cova de la Cuineta. Planta i seccions

Cova de la Cuineta. — L'una té la forma, a poca diferència, de les navetes, sols que a la dreta, quasi en el fons, té un nínxol molt paregut al de la cova d'en Tro i que, com tots els nínxols de les altres coves, es troba a una mica més d'alçada del trespol. Té 5'05 metres de llargària, 2'25 d'amplària i 1'80 d'alt; l'entrada fa 2'10 metres per 1'80, i el nínxol 1'20 de fondària, 1'40 d'ample i 1'20 d'alt. Es coneguda amb el nom de *cova de la Cuineta* (fig. 252).

Cova Fonda. — L'altra que també hi ha en el garrigó esmentat, és anomenada *la Cova fonda* (fig. 253). Es molt irregular i de molta fondària. Es pot dir que té dues cambres, l'una a continuació de l'altra. La primera fa uns 4 metres d'amplària per 6 de fons; la següent, 2 per 9. L'alçada no passa de l'altura d'un home, encara que en alguns llocs té 2 metres. S'hi penetra amb molta dificultat, per ésser molt baixa la boca i haver-hi dipositada molta terra a l'interior així que s'entra.

Cova d'En Mariaina. — Uns sis o set minuts lluny de la casa de Son Sant Joan es troba la cova d'en Mariaina (Sanselles), oberta en unes penyes on acaba una vinya i que escalonen el terreny (fig. 254). La seva entrada es troba a uns 2 metres sobre el sòl, i ses dimensions són 1'80 metres d'alt per 1'10 d'ampla. La cova té 3'80 metres de fondària, 2'25 d'amplària i 2 d'alt. Quasi a la meitat de la cova, en el mur de l'esquerra, a 80 centímetres sobre el sòl, hi ha un petit buit, recipient o pica que escassament té 40 centímetres d'amplària per 20 de fondària. A la part interior de la boca s'observen alguns detalls que molt bé podrien haver estat aprofitats per a subjectar alguna porta, pedra o el que fos. De forma i de mides, aquesta cova té molt de paregut amb la que hi ha baix de la mole de Son Vidal. Són sorprenents la seva regularitat i proporcions, el mateix que la seva entrada, per la qual pot passar perfectament un home dret.

Portol. COVA DE SON CURELLES. — Santa Eugènia. La d'en Mariaina és la darrera que he coneguda pels dits llocs; però tinc notícies d'altres existents a Mallorca, de les quals n'he vista una d'interessantíssima que mereix ésser coneguda.

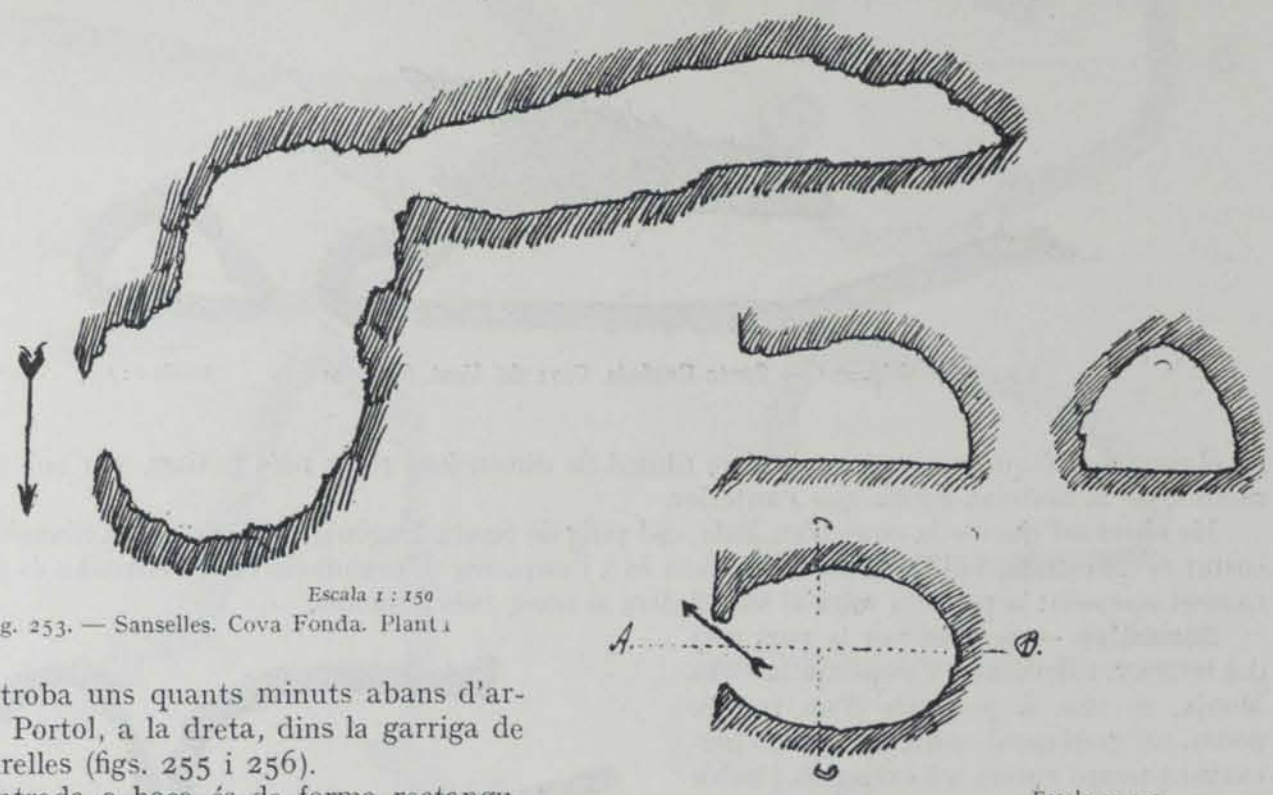

Escala 1 : 150

Fig. 253. — Sanselles. Cova Fonda. Planta

Escala 1 : 150

Fig. 254. — Sanselles. Cova d'En Mariaina. Planta i seccions

Es troba uns quants minuts abans d'arribar a Portol, a la dreta, dins la garriga de Son Curelles (figs. 255 i 256).

L'entrada o boca és de forma rectangular, de 2'65 metres de llarg per 1'55 d'ample, oberta arran de terra. Dins aquesta boca es veuen tres escalons; i a baix, en front la línia llur, en el mur vertical, una altra boca, que sembla la d'un forn, de 0'80 metres d'alt per 0'70 d'ample, la qual comunica amb una cambra de 6'95 metres de llarg per 2'30 a la major amplària, amb volta de 1'74 metres d'alt.

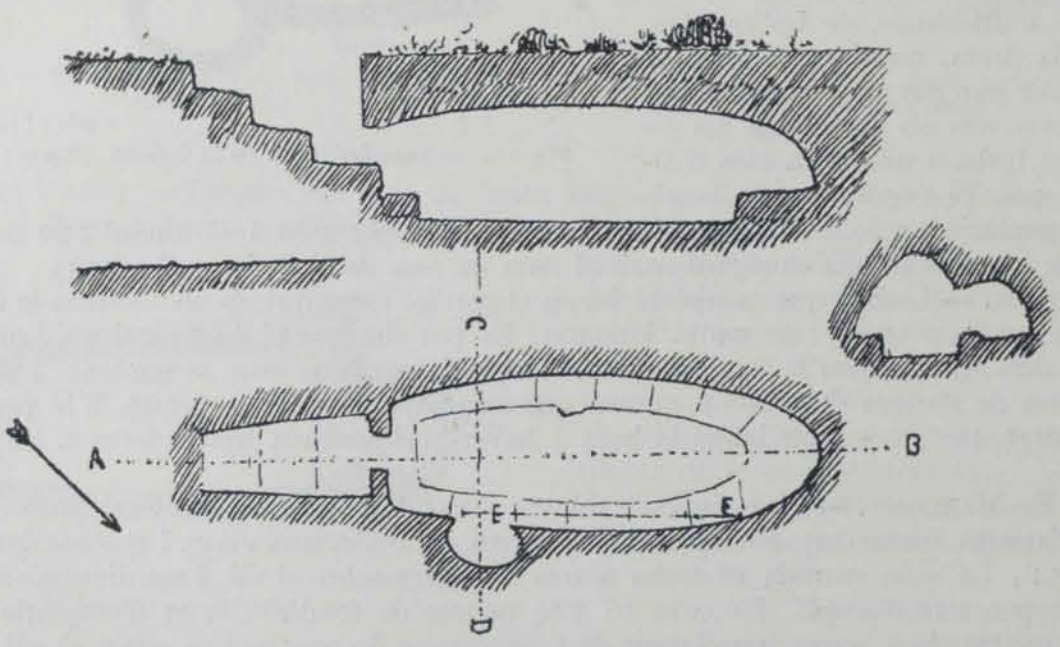

Fig. 255. — Portol. Cova de Son Curelles. Planta i seccions Escala 1 : 150

La cambra està voltada per un pedrís o represa de 0'45 metres d'alt per una amplària que varia entre 0'50 i 0'60 metres en els costats; però en front de l'entrada, que fa un angle corbat, té 1'30 metres.

Damunt el pedrís, a distàncies de 0'80 metres a 1 metre, es veuen línies de relleu, deixades de la mateixa pedra, que el divideixen en parts igualenques.

En entrar a la cambra, a la dreta, hi ha un nínxol semblant al que es veu en el penyal del comellar del Rafal. Les mides són: 0'95 d'alçada de la boca, 0'80 de fondària i 1'16 d'amplària; de l'esmentada cova me n'havia donat noves el meu estimat amic D. Guillem Parets, vicari de Portol.

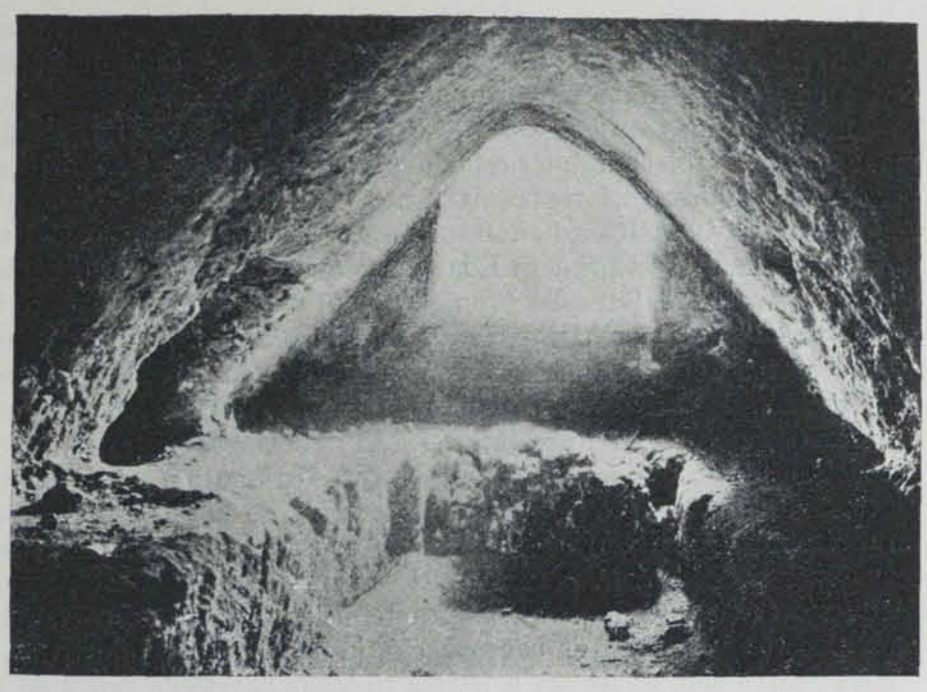

Fig. 256. — Portol. Cova de Son Curelles. Interior

En posar-hi els peus notàrem que hi havia molta terra i pedres: tant, que no s'hi coneixien els pedrissos. Creient que un cop netejada s'hi podria trobar alguna cosa d'interès, vam decidir de fer-ho. La tasca no va ésser pesada gràcies a les facilitats donades per l'esmentat senyor vicari, que ens proporcionà homes i ens va tenir a dinar amb ell.

Quasi tot un día tres jornalers hi feren feina, no trobant-hi ni un mal test. Però aquella feina no va ésser debades, perquè vaig poder pendre còmodament i amb exactitud les mides per a fer els plànols que m'interessaven.

***

Si aquestes coves que he descrit no estiguessin tan prop de poblat, per ventura hi hauria pogut aparèixer alguna cosa que donés un poc de llum respecte d'elles; però sols, com ja he dit, vaig trobar, en una, una pedra de moldre, que hi va romandre per ésser cosa que abunda molt.

La falta de jaciment que dongui troballes que permetin una classificació fa que sia difícil considerar aitals coves d'un temps determinat. No obstant, les coves de forma de nau amb nínxols, al fons o laterals, per la semblança de llur tipus amb altres excavades amb troballes, per exemple la cova de Gaieta Gran de La Pobla (vegi's altre lloc d'aquesta *Crònica*), podem considerar-les com d'enterrament dels començos de l'Edat del bronze. En canvi, les demés que no tenen un tipus determinat, és aventurat classificar-les. — VICENS FURIÓ.

L'Edat del bronze a Mallorca. Les investigacions de l'Institut (1916-1920)

INTRODUCCIÓ

Fins ara la prehistòria de Mallorca restava per a esclarir. Eren diversos els arqueòlegs, principalment estrangers, que havien intentat sistematitzar-la, havent-ne escrit obres, algunes d'elles de caràcter monumental. Però totes eren filles d'una lleugera investigació, concretant-se a visitar els monuments, aixecar la planta d'alguns d'ells (incompleta quasi sempre pel mal estat de conservació), prenent al mateix temps notes de col·leccions, totes indocumentades, resultat d'adquisicions a la gent del camp, que per atzar s'han salvat en destruir un monument o netejar alguna cova. Amb aquestes dades, tan incertes, fan comparacions amb monuments estrangers, comparant també al mateix temps els objectes recollits pels col·leccionistes amb altres de cultures molt diferents; restant la prehistòria de Mallorca lliurada a una sèrie de teories més o menys raonables.